บทที่ 7

สรุปและข้อเสนอแนะ

ระบำ เป็นการแสดงนาฏยศิลป์ไทยที่ใช้วิธีการร่ายรำไปตามทำนองเพลง ถึงแม้จะไม่มีการดำเนินเป็นเรื่องราว แต่ก็มีเนื้อหาของระบำแต่ละชุดจบลงในตัวเอง มีนักวิชาการด้านนาฏยศิลป์หลายท่านได้ให้ความหมายของระบำพอกล่าวได้ว่า ระบำเป็นศิลปะที่ใช้ผู้แสดงตั้งแต่สองคนขึ้นไป เน้นความพร้อมเพรียงในกระบวนท่ารำ ไม่จำกัดเพศหรือลักษณะของผู้แสดง มักใช้เพลงบรรเลงประกอบ หรืออาจมีบทร้องด้วยก็ได้ โดยเน้นความบันเทิงเป็นสำคัญ

ระบำโดยทั่วไปเป็นลักษณะของการแสดงที่มีความหมายเฉพาะ ส่วนบางชุดก็ไม่มีความหมายเพียงต้องการเน้นให้เห็นลักษณะท่ารำอันวิจิตรเท่านั้น แล้วระบำนี้เมื่อนำไปประกอบในการแสดงละครหรือโขน จะมีส่วนสำคัญในการสร้างความอลังการให้กับการแสดงในชุดนั้นหรือตอนนั้น เป็นการเพิ่มความสมบูรณ์และความเด่นชัดของเนื้อเรื่องยิ่งขึ้น การแต่งกายของระบำก็เช่นกันมีสองลักษณะใหญ่ ๆ พอสรุปได้คือ แต่งกายแบบยืนเครื่อง (พระ นาง ยักษ์ และลิง) และแต่งกายไปตามลักษณะของระบำ หากใช้ลักษณะการแต่งกายของตัวระบำเป็นหลักแล้ว ก็สามารถแบ่งประเภทของระบำได้สองประเภทเช่นกัน แต่ถ้าคำนึงถึงกระบวนท่ารำและลักษณะของตัวละครแล้ว น่าจะแบ่งได้ออกเป็น 4 ประเภท คือ พระ-นาง ยักษ์ ลิง และอื่น ๆ สิ่งสำคัญอีกอย่างที่ทำให้รู้สึกถึงกระบวนวิธีรำของระบำแต่ละชุด คือ โครงสร้างของระบำอันได้แก่ ส่วนนำ ส่วนดำเนินเรื่อง และส่วนจบ ซึ่งมีลักษณะแบบอย่างเดียวกับโครงสร้างของเพลงระบำ

การรู้เรื่องราวของระบำในแต่ละสมัย จะช่วยให้มองเห็นถึงวิวัฒนาการของระบำได้ชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือในสมัยสุโขทัยยังไม่เห็นลักษณะของระบำเด่นชัดนัก เพียงมีการกล่าวถึงไว้ว่าใช้เล่นในงานนักขัตฤกษ์ที่สำคัญ ๆ ส่วนในสมัยอยุธยาลักษณะของการแสดงระบำจะเด่นชัดขึ้น ด้วยมีหลักฐานจากจดหมายเหตุของชาวต่างชาติที่ได้บันทึกไว้ ค่อนข้างละเอียดทำให้มองเห็นการแสดงของระบำได้ เข้าใจว่ายังเป็นการแสดงที่เป็นเอกเทศอยู่ โดยไม่ได้ประกอบการแสดงละครหรือโขน พอมาถึงสมัยกรุงธนบุรีระบำยิ่งมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น คือมีหลักฐานระบุไว้พอสันนิษฐานได้ว่า ระบำเป็นการแสดงที่ยิ่งใหญ่มาก ขนาดมีระบำถึง 4 โรง ที่แสดงในงานสมโภชพระแก้วมรกต (พ.ศ. 2323) ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ระบำก็ยังคงเกี่ยวข้องกับพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ แสดงให้เห็นว่าระบำนั้นเป็นการแสดงที่มีระดับความยิ่งใหญ่เทียบเท่าการแสดงโขนหรือละครได้ ตามหลักฐานที่มีปรากฏอยู่หลังจากนี้แสดงให้เห็นว่า ระบำได้รวม

เข้าไปอยู่ในการแสดงละครและโขนแล้ว ท่านผู้รู้หลายท่านได้แสดงความคิดเห็นว่า ระบำน่าจะเข้ามาประกอบการแสดงละครและโขนราวปลายสมัยอยุธยา แต่ก็คงยังมีบ้างที่เป็นเอกเทศเช่นเดิมอยู่ จึงมีการแยกประเภทการแสดงไว้ว่ามีทั้งโขน ละคร และระบำ

สมัยหลังต่อมายิ่งเห็นชัดได้ว่าระบำได้เข้ามาประกอบในการแสดงละครหรือโขนอย่างเต็มรูปแบบ ได้แก่ ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีระบำกิ่งไม้เงินทอง เกิดขึ้นเลียนแบบรำเบิกโรงของเดิม (รำประเลง) เป็นต้น ในรัชสมัยต่อ ๆ มาระบำยิ่งมีความสัมพันธ์กับการแสดงละครมากขึ้น ดังสังเกตได้จากการแสดงละครเรื่องต่าง ๆ มักมีการแสดงระบำเข้าไปประกอบอยู่ด้วยเสมอ นอกจากนี้ยังมีระบำแปลก ๆ ใหม่ ๆ เกิดขึ้นมามากมาย เช่น ระบำนางกอย ในละครเรื่องเงาะป่า ระบำไก่ ในละครเรื่องพระลอ ตลอดจนมีระบำของต่างชาติเข้ามาผสมผสานด้วย และเป็นที่น่าสังเกตว่าระบำในการแสดงโขนจะไม่มีการระบุหรือชี้ชัดว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร โดยมีผู้ให้ข้อสันนิษฐานพอกล่าวได้ว่า เดิมคงไม่มีลักษณะเช่นระบำชุดต่าง ๆ ตามที่พบเห็นในทุกวันนี้ อาจจะเป็นเพียงแค่รำเพลงช้าและเพลงเร็วเท่านั้น

ระบำในการแสดงโขนมาปรากฏชัดในสมัยที่กรมศิลปากรเป็นผู้ปรับปรุงการแสดงโขนขึ้นใหม่ ซึ่งกว่าจะได้มาเป็นการแสดงโขนที่เป็นปึกแผ่นเช่นเดี๋ยวนี้นั้น มีอุปสรรคต่าง ๆ ตั้งแต่สถานที่ฝึกหัดจนถึงผู้แสดง แต่ในที่สุดก็สามารถสร้างนาฏยศิลป์ของชาติในสาขานี้ไว้ได้อย่างสมบูรณ์ โดยมีการเพิ่มสุนทรียรสให้กับการแสดงโขน ด้วยการสร้างสรรค์ระบำในชุดต่าง ๆ ขึ้นมาให้เหมาะสมกับการแสดงโขนในชุดต่าง ๆ ที่สามารถทำได้อย่างมีคุณภาพ ซึ่งเมื่อนำลักษณะของตัวละครมาจัดหมวดหมู่ให้เข้ากับประเภทของระบำแล้ว ระบำในการแสดงโขนจึงสามารถแยกแยะออกได้เป็นดังนี้ ระบำของตัวพระ-ตัวนาง ระบำของยักษ์ ระบำของลิง และระบำของสัตว์

ระบำในการแสดงโขนของตัวพระ-ตัวนาง มีสามชุดคือ ระบำพรหมาสตร์ ระบำนางใน และระบำอู่ทอง ลักษณะท่ารำที่สำคัญนั้นส่วนใหญ่นำมาจากท่ารำในแม่บทใหญ่ ที่แจกแจงมาได้มี 11 ท่า แล้วมีท่ารำที่มีลักษณะเป็นท่าเฉพาะอีก 10 ท่า ในลักษณะท่าต่าง ๆ เหล่านี้ยังมีการใช้ท่ารำที่ไม่มีชื่อเรียกโดยเฉพาะอีกด้วย ซึ่งท่าในลักษณะนี้เป็นการใช้มือประกอบนาฏยศัพท์ในรูปแบบต่าง ๆ ตามที่ผู้ประดิษฐ์ท่ารำจะสร้างสรรค์ขึ้นมา มีการใช้ท่ารำที่แสดงความหมายตามคำร้อง โดยระบำนางในมีความใกล้เคียงกับระบำพรหมาสตร์มาก ดังเช่นท่ารำในเพลงเร็วเข้าใจว่าคงยึดแนวในการรำเดียวกัน ต่างกันบ้างที่ระบำนางในไม่มีการเล้าโลมของตัวพระ เพราะเป็นนางล้วน ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการเปลี่ยนแถว ด้วยระบำพรหมาสตร์มีขบวนเกียรติยศของพระอินทร์บังคับแถวอยู่ จึงทำให้มีการเปลี่ยนแถวน้อย ส่วนระบำนางในและระบำอู่ทองมีลักษณะเป็นอิสระมากกว่า จึงมีการเปลี่ยนแถวหลายรูปแบบ โดยยังยึดแถว

ปากพนังเป็นหลักอยู่ ซึ่งลักษณะแถวที่ใช้ในระบำของตัวพระ-ตัวนางนี้มี 3 แถว ระบำนางในจะมีการเปลี่ยนแถวมากกว่าชุดอื่น ๆ

ระบำในการแสดงโขนของยักษ์ มีสองชุดคือ ระบำวีรชัยเสนายักษ์ และระบำอสุรพงศ์ ลักษณะท่ารำที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนคือ ระบำวีรชัยเสนายักษ์เป็นระบำที่ไม่มีบทร้องประกอบ ส่วนระบำอสุรพงศ์มีทั้งท่ารำในส่วนที่มีบทร้องและไม่มีบทร้องประกอบอยู่ด้วยกัน ท่ารำส่วนใหญ่นำมาจากท่าในแม่ท่าของยักษ์ ซึ่งมีท่าหลักสำคัญ ๆ 5 ท่า และมีท่าที่เป็นชื่อเรียกเฉพาะอีก 13 ท่า แล้วยังมีท่าที่เป็นการปฏิบัติต่อเนื่องของนาฏยศัพท์อีก 3 ท่า นอกนั้นไม่มีชื่อของท่ากำกับเฉพาะ เป็นเพียงการปฏิบัตินาฏยศัพท์ประกอบกับมือในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งสังเกตได้ว่าส่วนใหญ่เป็นท่าที่ปฏิบัติซ้ำ หรือปฏิบัติทั้งทางซ้ายและขวา เพื่อที่จะเชื่อมท่ารำหลักต่าง ๆ ให้มีความสอดคล้องกลมกลืนกันอย่างต่อเนื่องของแต่ละท่า ในจำนวนท่ารำที่กล่าวมานี้ เป็นท่าที่มาจากท่ารำในเพลงหน้าพาทย์ของฝ่ายยักษ์นี้ด้วย ได้แก่ ท่ารำในเพลงคุกพาทย์ เพลงกระบองกัน เพลงปฐม เพลงเชิด นอกจากนี้แล้วยังมีท่ารำที่ใช้ในการรบด้วย ได้แก่ ท่าลอย 1 และท่ารบท่า 1 โดยผู้ประดิษฐ์ได้นำท่ารำที่สำคัญ ๆ ในส่วนต่าง ๆ เหล่านี้มาปรับปรุงเรียงร้อยใหม่ ซึ่งมีทั้งท่ารำที่เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละเพลง ส่วนในช่วงต่อของเพลงก็มีการปรับท่ารำใหม่ให้มีการประสานกัน ด้วยการใช้การเปลี่ยนแถวเข้าช่วยบ้าง การเต้นหรือการตั้งเหลี่ยมบ้าง เป็นต้น ระบำของยักษ์มีการใช้เพลงต่าง ๆ หลายเพลง การเปลี่ยนแถวจึงมีส่วนช่วยให้เกิดความหลากหลายของการเคลื่อนไหวท่ารำ ซึ่งมีแถวที่สำคัญอยู่ 9 แถว โดยมีแถวปากพนังเป็นส่วนสำคัญที่สุด เนื่องจากเป็นลักษณะของแถวที่สามารถทำให้ผู้ชมมองเห็นผู้แสดงได้อย่างทั่วถึง และเป็นแถวที่นิยมมากในการแสดงนาฏยศิลป์ไทย

ระบำในการแสดงโขนของลิง มีสองชุดคือ ระบำวีรชัยสิบแปดมงกุฎ และระบำวานรพงศ์ ลักษณะท่ารำส่วนใหญ่นำมาจากแม่ท่าโขนลิงที่เป็นท่าหลักสำคัญ ๆ มี 5 ท่า แล้วยังมีท่าในกระบวนท่ารำในแม่ท่าอีก 7 ท่า ซึ่งท่าเหล่านี้มีการนำมาใช้อย่างต่อเนื่องระหว่างท่าหลักแต่ละท่า ส่วนท่าที่เลียนกิริยาของลิงซึ่งอยู่ในแม่ท่าก็นำมาใช้ด้วยอีก 5 ท่า และนอกจากนี้ยังมีท่ารำที่ไม่มีชื่อเรียกเฉพาะอยู่ด้วย ซึ่งเป็นการปฏิบัติของลักษณะมือประกอบนาฏยศัพท์ในส่วนต่าง ๆ ตามลักษณะที่ผู้สร้างสรรค์ระบำจะกำหนด ระบำของลิงมีที่แตกต่างกันที่เห็นเด่นชัด คือ ระบำวานรพงศ์ ใช้เพลงที่แตกต่างและมากกว่าถึง 3 เพลง โดยใจความของระบำวานรพงศ์นั้นแบ่งเป็นส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนของพลวานรสิบแปดมงกุฎ และส่วนของพระยาวานร แต่ระบำวีรชัยนั้นเป็นชุดระบำของเสนาสิบแปดมงกุฎเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีการใช้ท่ารำในการรบด้วยอีก 4 ท่า ตลอดจนท่ารำตรวจพลของวานรอีก 7 ท่า ลักษณะที่เด่นของระบำนี้คือการใช้ท่าหกคะเมนในลักษณะต่าง ๆ อันเป็นการสร้างความหลากหลายให้กับกระบวนท่ารำ ส่วนการเปลี่ยนแถวก็มีส่วนช่วยให้ท่ารำเกิดการเคลื่อนไหวต่อเนื่อง และเป็นการให้ผู้ชมได้เปลี่ยน

สายตาในการชมการแสดงบ้าง ซึ่งมีลักษณะแถวทั้งหมด 9 แถว ตรงตามกับบุคลิกของตัวแสดงที่เป็นลิงด้วย

ระบำในการแสดงโขนของสัตว์ต่าง ๆ มีสามชุดคือ ระบำนาค ระบำฤดระเริง และระบำบันเทิงกาสร ในส่วนของระบำนาคนั้นจะมีลักษณะของท่ารำที่นำมาจากแม่บทใหญ่ 9 ท่า โดยมีการใช้ท่าทางนาฏยศัพท์มาประกอบท่าต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งทำให้เกิดความยาวและความต่อเนื่องของท่ารำไปโดยตลอด ในท่ารำหนึ่ง ๆ อาจปฏิบัติได้ครั้งละหลาย ๆ จังหวะ หรือสลับกันปฏิบัติทั้งทางซ้ายและทางขวา ส่วนระบำฤดระเริงและระบำบันเทิงกาสร มีการใช้ลักษณะการเคลื่อนไหวของเท้ามากกว่าส่วนอื่น ด้วยมือจะคงในลักษณะเฉพาะของแต่ละประเภท และมีการเคลื่อนไหวไปตามลักษณะของท่าเท่านั้น ไม่มีการเปลี่ยนลักษณะมือ นอกจากนี้ยังมีการประดิษฐ์ท่าทางเลียนกิริยาของสัตว์ด้วย เช่น ระบำฤดระเริงมี 5 ท่า ระบำบันเทิงกาสรมี 4 ท่า ในลักษณะของการเปลี่ยนแถวจะสังเกตได้ว่า ระบำนาคมีลักษณะแถวที่เลื่อนไหลคล้ายงูเลื้อย มีทั้งหมด 7 แถว ส่วนระบำฤดระเริงและบันเทิงกาสร จะมีการเปลี่ยนแถวที่น้อยกว่า ด้วยเป็นการเปลี่ยนแถวในลักษณะของฝูงสัตว์ ซึ่งมักจะรวมกันเป็นกลุ่ม ๆ ที่สำคัญท่ารำในระบำสัตว์เป็นท่าที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ได้ใกล้เคียงกับกิริยาของสัตว์ โดยผู้ประดิษฐ์ท่าได้คำนึงถึงกิริยาที่เป็นธรรมชาติของสัตว์ชนิดนั้นอย่างแท้จริง

ระบำในการแสดงโขนของกรมศิลปากร ที่สำคัญมี 4 ประเภท มีรูปแบบและขั้นตอนตลอดจนกระบวนรำใกล้เคียงกัน ระบำเหล่านี้ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อสอดแทรกในการแสดงโขนให้เกิดความตระการตาและทำให้เนื้อหาสมบูรณ์ ระบำเหล่านี้อาจนำไปแสดงแยกต่างหากจากการแสดงโขนก็ได้ ระบำเหล่านี้เกิดขึ้นในยุคที่นาฏยศิลป์โขนอยู่ในกำกับของกรมศิลปากร จึงนับเป็นประดิษฐ์การที่ทรงคุณค่าของนาฏยศิลป์ไทย ที่ควรศึกษาและสืบทอดต่อไป

<u>ข้อเสนอแนะ</u>

1. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างระบำในการแสดงโขน และระบำในการแสดงละครบ้าง ว่ามีพื้นฐานมาจากแหล่งข้อมูลเดียวกันหรือไม่ และมีแนวโน้มที่จะเป็นอย่างไรในปัจจุบันหรืออนาคต

2. ควรจะมีการส่งเสริมให้มีการศึกษาเรื่องระบำที่มีชื่อเสียงมาแต่ในอดีต โดยค้นคว้าหาความเป็นสุนทรียะในระบำชุดนั้น ๆ อันจะเป็นแนวทางให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของระบำในสมัยต่อ ๆ มา

3. วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ควรจะได้มีการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมในส่วนอื่น ๆ อีก ที่นอกเหนือไปจากที่มีเนื้อหาอยู่แล้ว ได้แก่ ความสำคัญของเครื่องแต่งกายกับระบำ หรือความสำคัญของเพลงที่เกี่ยวข้องกับระบำ เป็นต้น